

Sosyalist Hesaplama Tartışmaları Niçin Hâlâ Önemli

Fuat Oğuz¹

1. Giriş

Sosyalist hesaplama tartışmaları 1930'ların en hararetli doktrinel tartışmalarından biriydi. O zamanlarda Keynes ve Marxistlerin başarısıyla sonuçlandığı düşünülen hesaplama problemi 1970'lerde yeniden ortaya çıkmış ve Avusturya Okulu iktisatçılarının teorik olarak haklı olduğunun genel kabul görmesi ve uygulamada da sosyalist hesaplamanın etkinsizliğinin görülmesiyle sona ermiş gibi görünmekteydi. Peki, niçin hâlâ bu tartışmaları gündeme taşımaya çalışıyoruz? Bu makalede sosyalist hesaplamanın modern ekonomik sistem içinde hâlâ yer bulmasından hareketle, bu düşüncenin modern iktisat içindeki yerini tekrar sorgulayacağız.

Bugün, devletin ekonomideki rolü, regülasyon iktisadı ve makroekonomik politikalar başta olmak üzere, pek çok alanda sosyalist hesaplama kavramını öne çıkaran altyapı hâlâ geniş şekilde kabul edilebilmektedir. Düşünce olarak, piyasa taraftarı olan

iktisatçılar, teknik analiz olarak sosyalist olabilmektedir-

ler. Sosyalist hesaplama tartışmalarının güncelliği sadece bununla sınırlı değildir. Daha önemli bir neden, serbest piyasa ekonomisinin neden daha iyi işlediğinin, plânlamacı ekonomilerin neden işlemediği tartışılarak anlaşılabilir olmasıdır. İki aşırı uç olarak, ser-best piyasa ve merkezî plânlama karşılaştırıldığında, arada kalan alternatiflerin hangi nedenlerle başarılı veya başarısız olacağı da görülebilecektir. Son olarak, sosyalist hesaplama tartışmaları, girişimciliği temel alan piyasa süreci teorisinin daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Piyasa süreci teorisinin tarihsel gelişimi de, sosyalist hesaplama tartışmalarının bu yaklaşımın gelişmesindeki önemli rolünü göstermektedir. (Oğuz, 2001)

Piyasa süreci teorisinin tarihsel kökenlerini Mises ve Hayek'in sosyalist hesaplama tartışmaları sırasındaki argümanlarına dayan-

¹ İktisatçı

dürmek doğru olacaktır. Menger'in katkıları tek başına, veya Böhm-Bawerk'le birlikte modern piyasa süreci teorisini tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte, bu makalenin bir diğer amacı, sosyalist hesaplama tartışmalarının Adam Smith ile başlatılmasının iktisattaki klâsik liberal anlayış ile, müdahaleci-devletçi anlayışın tarihsel ayrımı-nın daha kolay yapılmasına katkıda bulunacağı görüşünü ön plâna çıkarmaktır.

Sosyalist hesaplama tartışmaları, Avusturyan iktisatçıların neo-klâsik iktisadın dışında alternatif bir yaklaşıma ulaşma zorunluluğuna itti. Zira, neo-klâsik iktisat, özellikle 1960'lara kadar, sosyalist merkezî plânlama ile uyumlu olan bir sistemdi. Sosyalist hesaplama tartışmaları, iktisat bilimi içinde mülkiyet hakları, bilgi ekonomisi, sübjektivizm gibi kavramların yer bulmasına yol açtı.

Özetle, 20. yüzyılın en büyük iktisadî düşünce tartışması olan sosyalist hesaplama (veya, ekonomik hesaplama), modern iktisadın kendisini neo-klâsik iktisattan ayırıştırmasına katkıda bulunmuştur.

2. Teori veya Pratik

Sosyalist hesaplama tartışmalarının en önemli metodolojik sorunlarından biri, pek çok durumda, teorik bir model ile, gerçek hayattaki bir uygulamanın karşılaştırılması hatası olmaktadır. Harold Demsetz'in "Nirvana Hatası" olarak isimlendirdiği bu durum, sadece sosyalist hesaplama tartışmalarında değil, iktisadın pek çok alanında kendini göstermektedir. Neo-klâsik iktisadî analizden politik sonuçlar çıkarılması yönündeki bütün çabaların karşısındaki engellerden biri olan bu sorun, iktisatçıların politika önermelerinin gerçekçi olamaması gibi önemli bir sonucu da doğurmaktadır. Meseleyi sadece gerçek piyasalarla ideal piyasa arasın-

daki dinamik-statik ayrımına indirgediğimizde bile, statik analizin politik sonuçlarının sürekli bir değişim içinde olan gerçek piyasalarda etkin olmaktan ne kadar uzak olduğu görülecektir.

"Nirvana Hatası" olarak isimlendirilen durum, sosyalist hesaplama tartışmalarından modern piyasa başarısızlıkları literatürüne geçişte de önemli bir köprü oluşturmaktadır. Gerçek piyasalarla ideal tam rekabet durumunun karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan piyasa başarısızlıklarını düzeltmek, devlet müdahalelerinin temel gerekçesi olmaktadır. Plânlamacı düşüncenin evriminde, sosyalist hesaplamanın modern iktisada dönüşümü de böylece gerçekleşmekteydi. Sosyalist hesaplamanın ideal çözümlerinin işleyeceğine olan inanç daha kısmî çözümlerin kolayca kabul edilebilmesini de getirmekteydi.

Serbest piyasa sistemi ile sosyalizmin karşılaştırılmasının teorik olarak yapılması, uygulamaların karşılaştırılmasına göre çok farklı sonuçlar verecektir. Örneğin, teorik olarak merkezî plânlama, etkinlik anlamında, oldukça başarılıdır. Problem, bu teorik model uygulanmaya çalışıldığında başlamaktadır. Zira, sistem niyetlenilmemiş neticeleri (un-intended consequences) analize katamamaktadır. Bu da, çıkarıcı ve fırsatçı davranışların sistem içinde ekonomik ve siyasî hedeflere ulaşmak için çok düşük maliyetlerle kullanılabilmesine yol açmaktadır. Bu süreç, sistemin ilk başta tanımladığı hedeflerden daha da uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Piyasa süreci yaklaşımı, teoriden ziyade pratiği temel alan bir anlayışa sahiptir. Önemli olan, teorik olarak mükemmel modeller oluşturmak değil, gerçek hayatta sistemlerin nasıl işlediğini anlamak ve gerçek hayat nasıl daha etkin hâle getirilebilir sorusuna ce-vap aramaktır.

3. Sosyalist Hesaplamanın Kısa Bir Tarihi

a. 1776 ve Sonrası

Sosyalist hesaplama tartışmaları iktisatçılar arasında 1930 ve 40'ların teorik bir tartışması olarak kabul edilir. Bazı iktisatçılar, bu tartışmanın kökenlerini Menger ve Walras'a kadar da götürmektedir. Ancak, bu çerçevede, iktisadî düşünce tarihindeki müdahaleci sistemle, serbest piyasa sisteminin nasıl ayrıştığını tam olarak yansıtmamaktadır. Kanaatimizce, sosyalist hesaplama, Adam Smith'le başlamalıdır. Smith'in özel mülkiyet ve sözleşme serbestisi üzerine kurulu sisteminin hangi aşamada ve nasıl sosyalizmi destekleyen neo-klâsik iktisada dönüştürüldüğünün görülmesi bu şekilde daha kolay olacaktır.

Klâsik liberal anlayışın kurucuları arasında sayılan Smith ve David Hume'a göre, bireylerin kendi çıkarlarını gütmeleri, mülkiyet hakları, sözleşme serbestisi ve bireysel özgürlüklerle birarada olduğunda, bireysel çıkarlar sosyal olarak faydalı sonuçlar üretecektir. Ne Hume ne de Smith, sadece bireysel çıkarı ön plâna çıkarmaktaydı. Sadece, hangi sistem içinde bireysel çıkarların daha etkin sonuçlara ulaşacağını tartışmaktaydılar. Mülkiyet hakları, sözleşme serbestisi ve bireysel özgürlükler üzerine kurulu olmayan sistemlerde sosyal açıdan faydalı sonuçlar oluşmayacaktı.

Smith'e göre, serbest piyasa sisteminin kurumsal yapısı içinde bireylerin kendi çıkarlarını gütmeleri, toplumun tamamen diğergam bir diktatör tarafından yönetilmesi ile aynı sonucu verecektir. Kendiliğinden düzen ile, insan yapısı düzenler arasındaki ayrım da burada başlamaktadır. Kendi kendini regüle eden ekonomi (self-regulating economy) ile dışarıdan regüle edilen ekonomi arasındaki farklılaşma da burada başlamaktadır. Teorik

modellerin ideal dünyasında sosyalist veya liberal olmak bir anlam ifade etmemektedir. İktisatçıları sosyalist önermeleri neo-klâsik modelin bir uzantısı olarak kolayca kabul etmeye iten gerekçelerden biri de budur. Aradaki fark, gerçek dünyadaki ekonomik faaliyette ortaya çıkmaktadır.

19. yüzyılda siyasal iktisatçılar, Adam Smith'in argümanına kendiliğinden düzenin tekelleşmeye yol açacağını iddia ederek karşı çıktılar. Smith için tekelleşme, sadece devletin ayrıcalık tanınması durumunda ortaya çıkabilecek olan bir şeydi. Dolayısıyla, Smith, serbest piyasa sisteminde tekelleşmenin, devletin desteği olmadan ortaya çıkacağına inanmıyordu. Karşı görüşe göre, piyasa kendi hâline bırakılırsa, üreticiler tekelleşmeyi tercih edecek ve monopollerin bilinen olumsuz sonuçları ortaya çıkacaktı. Kendiliğinden düzene getirilen bir diğer eleştiri de, bu sistem içinde aşırı üretimin oluşacağı fikriydi. Say tarafından ileri sürülen bu fikir, iktisadî dalgalanmaların kaçınılmaz olacağını ve bunların zararlı etkilerinin Smith'in sisteminde ortadan kalkmayacağını ifade etmekteydi.

Bu iki argüman birbirini desteklemekte ve niçin serbest piyasa sisteminin başarısız olacağını ifade etmekteydi. Sonuç olarak, serbest piyasa sistemi, çıkarların uyumunu değil, çatışmasını getirmekteydi.

Bu noktada, tartışmayı daha ileri bir aşamaya götüren düşünür Karl Marx olmuştur. Marx'a göre, kapitalist bir sistemde azınlık çoğunluğu ezecikti. Piyasa için üretim devam ettiği müddetçe, sömürü de sürecekti. Bu nedenle, sosyalizm, öncelikle, piyasa için üretimi engellemeli ve üretimin sadece kullanım için yapılmasını sağlamalıydı. Bu yeni sistemde değişim ortadan kalkacağı için, paraya da ihtiyaç olmayacak; üretim faktörleri üzerinde bireysel sahiplik, yerini sosyal sahip-

liğe bırakacaktı. Diğer bir ifadeyle, Smith'in görünmeyen elinin yerini, Marx'ın "görünen eli" alacaktı. Bunun nasıl ve ne şekilde olacağı ise, artık herkesçe bilinen, devrim yoluyla. Devrimci güçler, yeni sistemin doğuşuna yardımcı olacaklardı. Bu sonuç, sosyalist hesaplama tartışmalarındaki ilk aşamanın sonunu göstermekteydi.

b. Marx'tan Sonra

Sosyalist hesaplama tartışmasının ikinci aşaması, marjinalist devrimle başlamaktadır. Sos-yalist bir sistemin başarılı olması için gerekli şartlar, iktisadî dengeye ulaşmak için gerekli olan marjinal fayda ve maliyetlerin eşitliğinin sağlanmasına indirgenmiştir. Eğer sosyalizm etkin üretim düzeyine gelmek istiyorsa, marjinal şartları sağlayan etkin kaynak kullanımı-na ulaşmalıdır. Bu aşamada, marjinal şartları sağlamak için gerekli olan kurumsal arkaplân tamamen analizin dışında bırakılmaktaydı. Böylece, ekonominin sadece marjinal prensiplere indirgendiği neo-klâsik süreç, sosyalist hesaplamayı önemli ölçüde kolaylaştırmaktaydı.

Marjinal devrimi takip eden yıllarda, sosyalizm eleştirisi bir miktar geri plânda kalmıştır. Bunun önemli bir nedeni, Carl Menger'in katkılarının marjinalizmle ilişkilendirilmesi ve Avusturyan iktisatçıların, başta Böhm-Bawerk olmak üzere, neo-klâsik iktisada uygun modelleri tercih etmeleri olmuştur. Bununla birlikte, daha sonra Mises'in yaklaşımına altyapı oluşturacak unsurların bir kısmını Friedrich Wieser'in çalışmalarında görmek mümkündür. Mises'in de hocası olan Wieser, hesaplama problemini görmüş, ancak bunun istatistikî yöntemlerle çözülebileceğine inanmıştı. Eğer, değer hesaplanabilirse, sosyalist hesaplama teorik olarak işleyebilecekti; ancak, uygulamada, sosyalizm bunu yapmaktan uzaktı. Wieser,

serbest piyasa sisteminde, çok sayıda bireyin kendi kararlarını vermesinin, bu kararların bir üst otorite tarafından verildiği duruma göre daha etkin olacağını vurgulamaktaydı. (Wieser, 1971, s. 396-7)

Wieser, daha da önemli olan bir diğer argümanı da ileri sürmekteydi: Kıtlığın kaçınılmazlığı. Mülkiyetin devletin veya bireylerin elinde olması, kıtlık sorununu ortadan kaldırmamaktaydı. Kıtlık, her ekonomik sistemde insan hayatının temel bir şartıydı. Serbest piyasa sisteminin alternatiflerine olan üstünlüğü de kıtlık kavramına dayanmaktaydı. Kıtlığın genelliği, sadece emeğin değerli girdi olmasını da engelliyordu. Hem sermaye hem de toprak, kıt oldukları için, doğal değere sahiptiler ve ekonomik faaliyet için bir değer ifade etmekteydiler.

Wieser'in argümanları, daha sonra, Mises'in 1920 yılında kaleme aldığı makalesinde kullanacağı argümanların arkaplânını oluşturmaktaydı. Ancak, benzeri bir yaklaşımı Böhm-Bawerk'te görmek mümkün olmamaktadır. Her ne kadar, Marsist teoriyi değişik boyutlarıyla eleştirdiyse de, sosyalizmin epistemolojik sorunlarını Böhm-Bawerk'in eserlerinde tatmin edici ölçüde bulamamaktayız. Menger, Böhm-Bawerk'in sermaye ve faiz teorisini aşırı şekilde eleştirmiş ve onu tarihin en büyük yanlışlarından biri olarak tanımlamıştır. (Vaughn, 1994, s. 35) Böhm-Bawerk'in yaptığı, Avusturyan bilgi ve zaman kavramlarını neo-klâsik bir çatı altında birleştirmek olmuştur. Sosyalist hesaplamaya Avusturyan yaklaşımın gözden düşmesinde, Avusturyan temaların bu şekilde neo-klâsik model içinde yer bulması temel bir rol oynamıştır.

c. Mises ve Sonrası

Marjinalist devrimle, sosyalist hesaplama gerçekleşebilir bir ideal olarak görünmeye

başlamıştı. Nitekim, Oskar Lange'ın daha sonraki analizleri de neo-klâsik iktisadın bulguların-dan hareket etmektedir. İlginçtir ki, düşünce olarak, serbest piyasayı savunan neo-klâsik iktisat, teknik olarak, sosyalizm için gerekli araçları sağlamıştır.

Sosyalist hesaplama tartışmalarının gözümüzdeki şeklini almaya başlaması, Ludwig von Mises'in sosyalist hesaplama üzerine yazdıkları ile başlar. Modern piyasa süreci teorisinin bir ayağını da oluşturan Mises'in argümanları, niçin sosyalist bir ekonominin istikrarlı olarak varolamayacağını ve gerçek hayatta işlemeyeceğini göstermektedir. Mises'e göre, insanı ihtiyaç aşamasından özgürlüğe geçirmeyi hedefleyen sosyalizmin kaynakları etkin kullanması bir zorunluluktur. Kaynakları etkin kullanılmadığı ve israf edildiği bir sistem, başka sistemlere yenik düşecektir. Serbest piyasa sisteminde, özel mülkiyet kaynakların etkin kullanımı için önemli bir teşvik mekanizması oluşturmaktaydı. Fiyatlar ve kâr-zarar motivasyonu tüketicileri ve üreticileri kaynaklarını etkin kullanmaya itmekteydi. Mises'in sorduğu temel soru, özel mülkiyetin olmadığı bir sistemde bireyleri etkin şekilde davranmaya itecek olan teşvik mekanizmasının ne olacağıydı. Sosyalizm, amacı tanımlamaktaydı, ancak bu amaca ulaşmak için uygun araçlara sahip değildi. Özel mülkiyet olmadan, üretim araçları piyasası oluşmayacaktı. Piyasa olmadan da fiyatları bulmak; fiyatlar olmadan da üretimin fırsat maliyetini bilmek mümkün değildi. Sonuçta, sosyalizm, hedef olarak başarılı, ancak araçlar açısından başarısızdı. Herhangi bir malı daha fazla üretmenin ekonomik sai-ki ortadan kalkmaktaydı. Hangi mallar, ne kadar ve kim tarafından üretilecekti? Bu soruya, sosyalizm, ekonomik bir cevap verebil-mekten uzaktı.

Sosyalist sistemde, merkezî plânlama otoritesi, yetkilerini tamamen sosyal açıdan âdil

ve eşitlikçi (egaliteryan?) bir şekilde kullansa bile, fiyatların olmayışı bu çabayı başarısız kılacaktır. Fiyatları bilmeleri imkânsız olduğu için, insan yapısı âdil bir ekonomik sistemin kurulması rasyonel olarak imkânsızdır.

Mises'in ilk makalesi ve sonra *Sosyalizm* adlı kitabı, sosyalist hesaplama tartışmalarının yönünü de değiştirmişti. Artık, daha önceki marjinalist tartışmalar geride kalmış, Mises'in getirdiği eleştiri yeni sosyalist hesaplama modellerinin temelini oluşturmuştu. Mises'in makalesi ve kitabı, sırasıyla, 1935 ve 1936'ya kadar İngilizceye çevrilmediği için, ilk eleştiriler Almanca ile sınırlı kaldı. Mises'e ilk karşı çıkanlar arasında Karl Polanyi ve Eduard Heimann da vardı.

Mises'e bu dönemde en önemli eleştirilerden birini Nikolai Bukharin getirmişti. Bukharin'e göre, Mises temel olarak haklıydı. Ancak, bu, Sovyet Rusya'nın o dönemdeki durumuyla sınırlıydı. Sosyalizm, tamamen uygulandığında, liberalizm ve serbest piyasa sistemine göre daha etkin ve üstün sonuçlar doğuracaktı. Bu argümanlar, teknik iktisat içermemekteydi, hatta Polanyi örneğinde olduğu gibi, iktisattaki marjinalist devrimden habersiz olarak yapılmaktaydı.

Neo-klâsik iktisada dayanan eleştiriler, Amerikalı ve İngiliz iktisatçılara kalmıştı. Kıtanın her iki yakasında, Frank Knight, Abba Lerner, Frederick Taylor başta olmak üzere, Walrasian denge modeli çerçevesinde, sosyalist plânlamanın gerçekten de etkin sonuçlar üretebileceğine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Ancak, Mises'e karşı en güçlü argüman Oskar Lange'dan gelmişti.

Lange, Mises'in sosyalist iktisatçıları problemi doğru yönde düşünmeye yönlendirdiği için tebrik etmekte ve belki de ideal sosyalist modelden ilk önemli teorik tavizi içeren argümanı geliştirmekteydi. Lange,

özel mülkiyetin tamamen kaldırılabilmesinin mevcut durumda mümkün olmayacağını görerek, tüketim mallarında serbest piyasayı ve özel mülkiyeti içeren bir sosyalist model geliştirdi. Bu sistemde, üretim faktörlerinde kamu sahipliği, iktisadî dalgalanmaları ve aşırı üretim problemini çözecekti. Hangi malın ne kadar üreticileği sorusu ise, piyasa sürecinin taklit edilmesine dayanan bir deneme-yanılma sürecine bırakılmaktaydı. Lange'nin modeli serbest piyasa sisteminde gerçek hayatta ortaya çıkabilecek olan tekelleşme sorununu da çözmekte ve bu anlamda da, kapitalizmden daha iyi bir teorik alternatif olarak görünmekteydi.

Lange, böylece, Mises'i kendi argümanı ile yeniyordu. Mises, modern iktisada güvenerek, sosyalist hesaplamayı eleştirirken Lange, aynı iktisadın teknik araçlarını kullanarak, sosyalist hesaplamanın işleyebileceğini göstermekteydi. İktisatçılar arasında, 1930'lu yıllarda, Lange ve Lerner'in Mises'den daha itibarlı bir konuma yerleşmesinde bu tartışma temel oluşturmuştu.

Sosyalist hesaplama tartışmalarının önemli bir eksiği, kurumsal yapının analizin neresinde durduğunun açık olmayışıydı. Lange, Mises eleştirisinde, ve kendi argümanında, fiyatlar ile piyasa arasında organik bir ilişki olmadığını ileri sürmekteydi. Serbest piyasa sisteminde fiyatların piyasada belirleniyor olması, sadece kapitalizmin kurumsal yapısından kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla, kapitalist olmayan bir sistemde, fiyatlar ile piyasa arasında bir ilişki kurma zorunluluğu bulunmamaktaydı. Mises ise, fiyatlar ile piyasa arasındaki ilişkinin organik bir ilişki olduğunu ifade ediyordu. Sistemin kapitalist olmasıyla bunun nedensellik ilişkisi bulunmamaktaydı.

Mises'in analizinin hem yeterince geliştirilmemesi hem de teknik olarak yetersiz kal-

ması Hayek'i sosyalist hesaplama tartışmalarına itti. Bununla birlikte, Hayek'in eleştirisi bir başka noktadan başlamaktaydı. Modern piyasa süreci teorisi içinde başlangıç noktası olan bu duruş, ekonomik analizde denge kavramının yerini sorgulamaktaydı. Lange, Lerner ve diğerlerinin modelleri, dengeyi veri olarak kabul etmekte ve dengeye ulaşmanın problemsiz olarak gerçekleşeceğini kabul etmekteydi. Oysa, gerçek hayatta ekonomik olarak anlamlı olan bütün faaliyetler denge-dışında gerçekleşmekteydi. Sosyalist iktisatçılar (Schumpeter de dahil olmak üzere), tüketim mallarında bir piyasanın varlığının, üretim piyasasına ihtiyacı ortadan kaldıracığını iddia etmekteydi. Bu anlayış, genel dengenin matematiksel modellemesi içinde doğrudur. Ancak, genel dengenin varılmadığı her durumda, yani gerçek hayatta, üreticilerin plânları ile tüketicilerin plânlarının birbirleriyle uyumlu hâle gelmesine yol açacak herhangi bir alternatif sunulmamaktaydı. Girişimcinin dışlanan rolünü kim üstlenecekti? Süreç yerine durumu temel alan neo-klâsik analiz bu soruyu varsayımsal olarak dışlamaktaydı.

Sosyalist iktisatçılar, bireylerin davranışlarını şekillendiren teşvik mekanizmalarının iktisat alanının dışında kaldığını düşünmekteydi. Diğer bir ifadeyle, bütün modern asil-ve-kil tartışmaları, sosyolojik tartışmalar olarak anlamlıydı. İktisatçıların bunlarla bir ilgisi yoktu. (Lange, 1938, s. 109) Daha da ötesi, bu kavramların iktisadî analize katılması, iktisadın değer yargılarından bağımsız bir bilim olmasını engelleyecekti.

Denge, bireylerin kendi kararlarını değiştirmek istemediği bir durumu ifade eder. Böyle bir durumda, eğer ulaşılabılırsa, doğal olarak, Lange ve Lerner'in modelleri işleyebilecekti. Hayek'in rekabeti bir durum olmaktan ziyade bir süreç olarak gören yaklaşımı, kavramlara farklı anlamlar yüklenmesini

de getirmişti. Hayek için, rekabet, bireylerin gerçek hayatta hergün yaşadıkları bir süreci ifade ederken; Lange için, bireylerin yeni bir şeyle karşılaşmadıkları, durumlarından ve kararlarından memnun oldukları bir yapıyı ifade etmekteydi. Hayek'in "İktisat ve Bilgi" ve "Bilginin Toplumdaki Kullanımı" adlı makalelerinde vurguladığı önemli noktalardan biri, fiyatların teşvik mekanizması olması dışında, bilgi aktarımı rolü de oynadığıydı. Bu, neo-klâsik iktisadın göz ardı ettiği bir noktaydı.

Lange hem 1940'larda hem de daha sonra Hayek'in eleştirisinin epistemolojik olarak ne ifade ettiğini kabul etmek (anlamak?) istemişti. Bunun bir örneği olarak, 1969'da hesaplama tekniklerindeki gelişmelerin, sosyalist hesaplama problemini çözeceğini iddia ediyordu. (Lange, 1969) Bu argüman, tama-mıyla, Hayek'in eleştirisini yok sayıyordu. Zira, Hayek'e göre, sosyalizmin problemi, gerekli teknolojinin olmaması değil, ekonomik karar verme süreçlerinin dışlanmasıydı. Bunu ise ekonomik faaliyet içinde çözebilmek mümkün değildi; zira bu, herhangi bir ekonomik faaliyetin olabilmesinin ön koşulu-ydu.

Tartışma geliştikçe, Hayek, piyasada belki de fiyatlardan daha önemli olan bir bilgi türüne atıfta bulunmaya başladı. Bu da, girişimcilerin piyasa hakkında sahip oldukları ve fiyat bilgisinden bağımsız olan "nasıl davranılacağına ilişkin" bilgiydi. Serbest piyasa sisteminin, merkezî plânlamaya olan temel üstünlüğü de bu bilgiye dayanmaktaydı. (Oğuz, 2000) Piyasadaki bu bilgiyi içinde bulunduğu bağlamdan ayrı olarak kullanabilmek mümkün değildi. Hatta, girişimciler için bile bu bilgi formelleştirilebilecek bir bilgi türü değildi. Bu pratik bilgiyi, merkezî otoriteye aktarmak mümkün olamayacağı için, merkezî plânlama otoritesi piyasa hakkında tam bilgiye sahip olamayacaktı. Etkin

kararların merkezî plânlama otoritesi tarafından verilebilmesi bu açıdan teorik olarak imkânsızdı. Peki, plânlamacılar nasıl karar vereceklerdi? Ellerinde yeterli bilgi olmayan plânlama otoritesi, ancak geniş karar verme alanına sahip olursa, rasyonel kararlar verebilmesi mümkün olacaktı. Bu argüman bizi Hayek'in *Kölelik Yolu*'na götürmektedir. Sonuç itibariyle, belirli bir azınlık, çoğunluğun hayatıyla ilgili en temel kararları verme hakkına sahip olacaktı. Bu, tam da sosyalizmin karşı çıktığı ve ortadan kaldırmayı hedeflediği durumdu.

Merkezî plânlama otoritesi ekonomik olarak etkin kararlar verebilmek için yeterli bilgiye sahip olmayacaktır. Bu yetersizlik, siyasî tercihlerin ekonomik tercihlerin önüne geçmesine neden olmaktadır. Yöneticilerin tamamen iyi niyetli ve kamu yararına çalışan insanlar olduklarını varsaydığımız bu durumda bile, sosyalizm refahı artıracak bir sosyal organizasyon oluşturmaktan uzaktır. Modern kamu tercihi teorisinin bulguları çerçevesinde, bürokratların kendi çıkarlarını rasyonel olarak düşüneceklerini de hesaba katarsak, sosyalizmin başarısızlığı kaçınılmaz olacaktır.

Mises ve Hayek, 1930'lu ve 40'lı yıllarda, Avusturya yaklaşımının o dönemdeki diğer yaklaşımlardan çok radikal bir şekilde farklı olduğunu farkında değildiler. Meselâ, Mises, 1933'de şöyle yazmaktaydı:

Modern sübjektivist iktisat içinde birkaç okulu farklı olarak göstermek yaygınlaştı. Genel-likle, Avusturyan, Anglo-Amerikan ve Lausan-ne okullarından bahsediyoruz. Gerçekte, bu üç okul sadece temel fikri ifade ediş biçimlerinde farklılaşmaktadırlar. Temel argümanlarından ziyade, kavramlarını ifade ediş biçimlerinde ve sunuşlarında farklıdırlar. (1933, s. 214)

Doğal olarak, Mises bu ifadeleri kullanırken, Marshall'ı veya Walras'ı kendine rakip olarak görmüyordu. O, daha ziyade, tarihçi ve kurumsalcı okulları düşünüyordu. Mises'in gözleri 1932 ile 1940 yılları arasında açıldı. (Kirzner, 1988, s. 10)

Hayek'in katkıları sosyalist hesaplama tartışmalarında önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı. Sovyet Rusya'nın 1930'lardan 1980'lere kadar olan gelişmesine bakıldığında, ki Batılılar Rusya'nın sağladığı enformasyonla sınırlıydılar, iktisatçılar nasıl Sovyet modelinin açıklanan sonuçları çıkardığını çok fazla sorgulama ihtiyacı duymadılar.

Hayek'in 1940'larda yazdıkları, o dönemin iktisatçıları için oldukça yabancı metinlerdi. Bunu belki de en iyi John Hicks, "o İngilizce iktisat yapmıyor" diyerek ifade etmişti. İktisat biliminin aldığı biçim, Hayek'in felsefe ve psikolojiye daha fazla ağırlık vermesine neden olmuştu. Nitekim, 1950'lerden itibaren Hayek, sosyalizm eleştirisini daha genel bir platformda yürütmüş ve teknik iktisada tekrar dönmemiştir.

Mises'in 1920'deki makalesi Avusturya iktisadının modern temalarını çok fazla da içermemekteydi. Ancak, 1940'lara gelindiğinde *Human Action*'da Mises'in hem girişimsel keşif sürecini hem de (Hayek'in etkisiyle) bilgi problemini daha iyi anladığını söylemek mümkün. *Human Action*, modern Avusturyan iktisadının gelişimindeki en temel eser olarak görülebilir. Zira, modern kavramların hemen tamamı bu eserden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, modern Avusturyan iktisatçıları arasında Mises'i daha ziyade mülkiyet temasıyla, Hayek'i ise daha ziyade bilgi temasıyla ilişkilendirmek yaygın kanaat olarak görülmektedir. Hatta, Avusturyan iktisatçılarının, bu anlamda, bir ayrışmaya gittiğini söylemek de mümkündür.

d. 1980'ler ve Sonrası

1980'lere gelindiğinde Sosyalist hesaplama tartışmaları yeni bir boyut kazandı. Başta Sovyet Rusya'nın uygulamada başarısız olması ve teorik bazı gelişmeler, sosyalist hesaplama tartışmalarında durumu değiştirdi. Önceden, Avusturya iktisatçıları, sosyalist sistemin neden işlemeyeceğini ispat etmeye çalışmaktaydılar. Şimdi ise, sosyalizme inananlar niçin bu sistemin teorik olarak işleyeceğini ve Rusya'da yanlış gidenleri incelemeye başladılar.

Bu durumu ortaya çıkaran ilk gelişme artık herkesçe çok iyi bilinen Perestroyka dönemi gelişmeleridir. Ampirik olarak, merkezî plânlamaya dayanan ekonomilerin, piyasa ekonomilerinden daha az gelişmiş olduklarının ortaya çıkması, etkinlik anlamında sosyalist hesaplamının gerçek hayatta mümkün olan bir alternatif olup olmadığını da tartışmada tekrar ön plâna getirdi. İktisatta, makroekonominin mikrotemelleri üzerine yapılan çalışmalar ve Janos Kornai'nin sosyalizm üzerine yazdıkları, piyasa sürecini temel alan bir anlayışı daha kabul edilebilir kıldı. Kornai'nin Hayek ve Mises'in söylediklerini sadece bir tahmin olarak gördüğü de söylenebilir. Benzeri bir yaklaşım Robert Heilbroner için de geçerlidir. Bu, daha ziyade, Mises ve Hayek'in argümanlarının bilimsel olarak kabul edilmesinin, modern iktisadî analiz paradigmasının entellektüel olarak başarısız kabul edilmesi anlamına geleceğinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Avusturya iktisatçıları açısından sosyalist hesaplama tartışmalarında dönüm noktası ise Don Lavoie'nin *Rivalry and Central Planning* (1985) isimli çalışması olmuştur. Lavoie, sosyalist hesaplama tartışmalarının o güne kadar olan kavramsal yapısını değiştirmiş ve Taylor-Lange-Lerner üçlüsünden hareketle

ortaya çıkan sosyalistlerin Mises-Hayek eleştirisinin piyasanın dinamiklerini anlamaktan uzak olduğunu göstermiştir. O'na göre, gerçek piyasalarda varolan belirsizlik, dinamizm ve girişimcilik faaliyetleri serbest piyasa sistemini sosyalist alternatife üstün kılan temel özelliklerdi ve sosyalist plânlama modeli ikisini dışlıyor, dinamizmi ise karşılaştırmalı statik analize indirgiyerek gerçek hayattan uzaklaştırıyordu. Lavoie için piyasa süreci girişimsel bir keşif süreciydi ve merkezî plânlamanın bu süreci taklit etmesi mümkün değildi. Lavoie'nin adı geçen kitabı ve yine aynı yıl yayınlanan *National Economic Planning: What is Left?* adlı kitabı Marksist olmayan iktisatçıların sosyalist hesaplama tartışmalarına bakışını önemli ölçüde değiştirdi.

Piyasa süreci teorisyenlerinin analizleri her ne kadar iktisatçılarınca sıcak karşılandıysa da, çok fazla kabul görmedi. Zira, bu analiz yeni bir kavramsal yapının kullanılmasını ve neo-klâsik iktisadın pek çok aracının terkedilmesini gerektiriyordu. Bu dönemde sosyalist hesaplama tartışmalarına ilişkin diğer önemli bir çalışma Joseph Stiglitz'in *Whither Socialism?* (1984) isimli çalışmasıydı. Stiglitz, Hayek ve sosyalistler arasında orta yolu tercih etmekte ve her iki tarafın da haklı ve haksız yanları olduğunu vurgulamaktaydı.

Stiglitz'in ve John Roemer'in çalışmaları piyasa sosyalizmini tekrar gündeme taşımaktaydı. Enformasyon ekonomisindeki gelişmeler, piyasada enformasyonun aktarımı ve kullanımında ortaya çıkan asimetriteleri analize katabilecek bir çatı oluşturmaktadır. Bu çatı, merkezî plânlamanın temel problemi olarak görülen bilgi aktarımı problemini "enformasyon" kavramı çerçevesinde çözmeye çalışmaktadır. Bu alanda yapılan yeni çalışmalar, eski Lange-Lerner temelli çalışmaların asil-vekil problemlerini çözdük-

lerini iddia etmekte ve piyasa sosyalizminin en azından teoride geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Peki bu iddialar gerçekçi ve sosyalist hesaplama mümkün kılmakta mıdır? Piyasa süreci teorisi çerçevesinde bakıldığında, sosyalizmin temel problemi enformasyon olarak tanımlanabilen bilginin aktarımından kaynaklanmamaktadır. Asıl problem, piyasadaki girişimcilerin bile formelleştiremedikleri pratik bilginin aktarımının imkânsızlığıdır. Bireyi temel alan bir sistemin, toplumsal bir projeye olan pratik üstünlüğü buradan kaynaklanmaktadır.

Piyasa süreci teorisinin eleştirisini Ronald Coase'nin firma teorisine getirdiği eleştiriyle ilişkilendirmek de mümkündür. Sosyalist hesaplama modelleri, ekonomik olarak faaliyette bulunmanın maliyetli olduğu durumlarda işlemeyecektir; zira, işlem maliyetlerinin olmadığı bir toplumsal düzende, herhangi bir piyasanın olmasının veya ekonomik olarak bir kararın verilmesinin gerekliliği de kalmamaktadır. Sorun, tamamen tekniktir. Böyle bir sistemin bireye de ihtiyacı yoktur.

Enformasyon ekonomisinin getirdiği yeni yapı içinde Lange-Taylor-Lerner tipi bir ekonomi anlamını kaybetmektedir. Bununla birlikte, devletin rolü, belki de, daha sofistike enformasyon ve bilgiyi gerektiren yeni bir şekil almaktadır. Modern refah iktisadı, piyasa başarısızlıklarını, optimal vergi ve teşvik sistemiyle ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Vergi ve teşviklerin piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmakta kullanılması, sosyalist hesaplama tartışmalarında Mises ve Hayek'in argümanlarının hâlâ dikkate alınmadığının bir göstergesidir. Devlet, optimal düzeyleri bulabilmek için gerekli olan fiyatlara nasıl ulaşacaktır? Bu konuya önemli katkılarda bulunan Stiglitz, Lange'nin varsayımından çok da uzağa gitmemektedir. Opti-

mal vergi modellerinin gerektirdiği enformasyon, her gevşetilen varsayımla çığ gibi büyümektedir. Stiglitz, bu gerekliliklerin, doğal olarak, farkındadır. Ancak, neo-klâsik iktisattan vazgeçmeden, sorunu çözebilmek mümkün değildir. (Greenwald ve Stiglitz, 1986, s. 258)

3. Son Söz

Sosyalist hesaplama tartışmalarının sona erdiğini söylemek mümkün değil. Sosyalizmin pratik bir alternatif olarak ortadan kalkmış olması, iktisatçıların piyasayı kontrol etmeye yönelik faaliyetlerini sona erdirmeyi. Bugün, iktisatçılar arasında hâkim olan düşünce, piyasaların temel olduğu, ama bazı piyasalar özel oldukları için, bazı piyasalarda ise siyasî unsurlardan kaçınmak maliyetli olduğu için kamusal müdahalelerin varlığının sürmesi gerektiği şeklindedir. Türkiye’de son dönemde regülasyon uygulamalarının tamamen piyasa-merkezli bir yapıdan ziyade orta yolu tercih etmesinin arkasında da bu varsayımın olduğu söylenebilir. Bu noktada, Stiglitz’in konumu ortodoks iktisadın duruşunu yansıtmakta. Nitekim, Stiglitz’in görüşünün iktisatçılar arasında oldukça yaygın kabul görmesinde bu da önemli bir neden olarak yer tutmakta. Stiglitz’den memnun olmayan iki grup var: Marxistler ve Avusturyanlar.

Sosyalist hesaplama tartışmalarının en önemli sonuçlarından biri, ki bu makalenin de esas olarak vurgulamaya çalıştığı budur, neo-klâsik iktisattan farklı ve alternatif bir piyasa süreci teorisinin gelişmesini sağlamış olmasıdır. Neo-klâsik iktisat, sosyalist ekonomik sistemde neyin yanlış gittiğini, veya gidebileceğini açıklayamamaktadır. Daha da ötesi, neo-klâsik iktisat, sosyalizmin işleyeceğini ispat etmeye yardımcı olmaktadır. Bu sonuç, neo-klâsik iktisadın piyasaların anlaşılmasındaki yetersizliğini de göstermektedir. Farklı bir analitik çerçeveye ihtiyaç vardır.

Sadece sosyalizm tartışmalarında değil, devletin ekonomik faaliyete ve piyasaya müdahale ettiği hemen her durumda nasıl bir sonucun ortaya çıkacağını göstermek açısından da piyasa sürecinin gösterdiği analitik çerçeve, neo-klâsik modelden daha açıklayıcı görünmektedir.

Piyasa süreci teorisine katkıda bulunan Avusturya iktisatçıları, Lavoie’nin ifadesiyle, sosyalist hesaplama tartışmalarını takip ederek ve geliştirerek modern yaklaşıma ulaşmışlardır. (Lavoie, 1985, s. 26)

Sosyalist hesaplama tartışmalarından alınabilecek derslerden biri de, teorik olarak etkin olan veya ideal durumu yansıtan modellerden ziyade, gerçek hayatı yansıtan modellerin ekonomik olaylar hakkındaki bilgimizi artırmakta daha başarılı olduklarını görmektir. Hayek’in ifadesiyle,

Adam Smith’in ulaşmak istediği durum, bir bireyin mükemmel olduğunda ulaşacağı durumdan ziyade, en kötü olduğu zaman topluma en az zararı verme ihtimalinin olduğu durumdur. Onun ve çağdaşlarının ileri sürdüğü bireyciliğin temel faydasının, böyle bir sistemde kötülerin en az zararı verebilecek durumda olması olduğunu iddia etmek abartma olmasa gerektir. [Smith’in sisteminin avantajı], iyi insanların sistemin işlemini sağlamasına ihtiyaç duymuyor olmasıdır. O, daha ziyade, bütün insanların mevcut değişkenlikleri ve karmaşıklıklarında, bazen iyi bazen kötü, bazen zekice, ve daha ziyade de aptalca şeyler yapmalarına rağmen işleyen bir sistemdir (Hayek, 1948, ss. 11-2).

Böyle bir sistem ise bizi klasik liberalizmin siyasal iktisadi analizine götürecektir. Neo-klasik iktisadın dünyasında, hem piyasa başarısızlıkları hem de doğal tekel, sosyalist hesaplama tartışmalarından habersiz olarak etkinliği azaltan durumlar olarak görülmekte ve yegane alternatif olarak da, kimi zaman

kam
u
mül
kiyet
i,
çoğ
u
zam
an
da
regü
lasy
on
ileri
sürü
lmek
tedir
.
Rek
abeti
bir
süre
ç
olar
ak
gör
mey
en
bu

Kapitalizm ve Küresel Refah

Editor: Ian Vasquez

Kapitalizm ve Küresel Refah, ekonominin kesif bir merkezî kontrol altında yürütülmesi taraftarlarına, açgözlü plânlama sevdalılarına, piyasanın kendi haline bırakılması durumunda nasıl daha başarılı olabileceğinin işaretlerini veriyor. IMF'nin –sanılanın aksine- piyasa şartlarını nasıl daha da içinden çıkılmaz hale getirdiğini anlatmaya çabalyor. Asya Kaplanları'ndan, Rusya'dan, Lâtin Amerika'dan ve hatta Japonya'dan örnekler getirerek, devletin, piyasanın tam göbeğinde bulunmasının mahzurlarını göstermeye çalışıyor. Kapitalizmi ve küreselleşmeyi peşinen idam etmeden önce, onun kendisini savunmasını dinlemek isteyenlere...

LiBeRtE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...

anlayış, siyasal iktisattan uzaklaşmakta ve, teknik iktisadın ideal dünyasında ürettiği çözümleri gerçek hayata uygulamaya çalışmaktadır. Piyasa olmadan fiyatların olabileceği şeklindeki sosyalist düşüncenin uzantılarının görüldüğü bu yaklaşım, niçin sosyalizm işlemiyor sorusunun cevabını ise, gerçek hayatın teoriye uymadığını söyleyerek vermektedir.

Kaynaklar

Greenwald, B.C., ve Stiglitz, J.E. (1986) "Externalities in Economies with Imperfect In-

formation and Incomplete Markets", *Quarterly Journal of Economics*, c. 101, ss. 229-64.

Kirzner, I. M. (1988), "The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians", *Review of Austrian Economics*, ss. 1-18.

Lange, O. (1938), *On the Economic Theory of Socialism*, Ed.: B. E. Lippincott, Minneapolis: U. of

Minnesota Press, 1938, pp. 57-143.

Lange, O. (1969), "The Computer and the Market," P. Boettke, ed., 2000. *Socialism and the Market: The Socialist Calculation Debate Revisited.*, London: Routledge, 8. cilt içinde.

Lavoie, D. (1985), *Rivalry and Central Planning*, New York: Cambridge.

Mises, L. M. (1933), *Epistemological Problems of Economics*, Princeton: van Nostrand.

Oğuz, F. (2000), "The Role of Practical Knowledge in Market Processes: An Assessment

of the Austrian Contribution”, *Journal of Economic and Social Research*, c. 2, s. 2, ss. 59-74.

Oğuz, F. (2001), “Piyasa Süreci Teorisi: Tarihsel Gelişim”, *Liberal Düşünce Dergisi*, c. 6, s. 21, ss. 73-85.

Stiglitz, J. (1994), *Whither Socialism?*, Cambridge, MA: MIT Press.

Wieser, F. (1971), *Natural Value*, New York: Augustus M Kelley.

İktisadî düşüncede özgürlük

PIYASA

8 sayı sadece

**22 milyon TL.
KAÇIRMAYIN!**

ADI VE SOYADI:.....